Mübariz ruhlu şair - Qasım bəy Zakir

Qarabağda məşhur olan Cavanşirlər nəslinin övladıydı Qasım bəy Zakir. Onun ulu babası Kazım ağa Şuşa şəhərinin əsasını qoyan Pənahəli xanın qardaşı idi. Qasım bəy 1784-cü ildə Şuşa kimi gözəl, əsrarəngiz şəhərdə, əsilli-köklü bəy ailəsində dünyaya göz açıb. Dövrünə uyğun mollaxana təhsili alıb. Öyrəndiyi ərəb, fars dilləri sayəsində Yaxın Şərqin Nizami, Firdovsi, Sədi, Hafiz kimi şöhrətli şairlərinin əsərlərini oxuyub.

Şairlik istedadı fitrətdən idi. Bəlkə müharibəsiz, qansız-qadasız bir dövrdə dünyaya gəlsəydi, şeirlər yazacaq, klassik şairlər kimi o da gözəlləri, gözəllikləri vəsf, ədaləti, humanizmi, xeyirxahlığı tərənnüm edəcəkdi. Ancaq Qasım bəy hələ yeniyetmə ikən Qarabağda baş verən siyasi-hərbi hadisələrin şahidi oldu. 1795-ci ildə Qacar Qarabağa hücum edəndə Qasım bəyin on bir yaşı vardı. Qasım bəyin yeniyetməlik və gənclik illəri Şuşanın Qacar ordusu tərəfindən mühasirədə saxlandığını, şəhər sakinlərinin işğalçıların qarşısında mətanətlə dayandığını, Qacarın Şuşada qətlə yetirildiyini, şair Molla Pənah Vaqifin öz oğlu ilə Cıdır düzündə öldürüldüyünü, daha sonra da İbrahim xanın vəhşicəsinə güllələndiyini görüb keçib. Bir-birini əvəz edən bu gərgin, mürəkkəb, faciəli hadisələr onun yaddaşında silinməz izlər buraxıb.

Vaxt gəlib, müharibə gənc Qasım bəyi də öz çənginə alıb. Qarabağ xanlığı Rusiyanın idarəçiliyinə daxil ediləndən sonra o, çar ordusunun Qafqaz müsəlman könüllü atlı dəstəsinə qoşulub. 1806-1813-cü illər və 1826-1828-ci illər Rusiya-İran müharibələrinin iştirakçısı olub. Abbas Mirzənin başçılıq etdiyi İran qoşununa qarşı döyüşən dəstənin tərkibində vuruşan Qasım bəy 1828-ci ildə fərqləndiyinə görə çarın əmri ilə gümüş medalla təltif edilib.

Şair qəlbli Qasım bəy müharibənin əzab-əziyyətlərə, səfalətə düçar etdiyi, yurdundan, evindən didərgin saldığı insanları görüb. Onlara əlindən gələn köməyi etməyə çalışıb. Qasım bəy Zakir 1828-ci ildə müsəlman əyalətlərinin hərbiyyə rəisi general-mayor Abxazova məktubunda yazıb: "1827-ci ildə Abbas Mirzənin qoşunları məğlubiyyətə uğradıqdan sonra Mehdiqulu xanın yanına gedərək bir gecə onun yanında oldum, onunla söhbətdən sonra Araz çayının o tayında on iki ağaclıq məsafədə olan Soraqlı camaatından 500-ə yaxın evi Arazın bu tayına köçürüb Tuğ kəndində yerləşdirdim".

Bu yaraşıqlı, xoşsima şairin məhəbbət macəraları barədə də çox söhbətlər dolaşıb, dastan qoşulub. Qasım bəy Zakir isə öz sevgi dolu misralarında səmimi, cəsarətli aşiq təsiri bağışlayır. Şair yazıb:

Sürmə çəksin gözlərinə, qaşına,
Gündə yüz yol mən dolanım başına.
Zakir tək yanmağa eşq atəşinə,
Cürəti var isə, pərvanə gəlsin.

Ömrü siyasi, ictimai hadisələrin burulğanında keçən şair 1829-cu ildə böyük bir faciə ilə üzləşib. Oğlu xəstələnərək vəfat edib. Övlad dərdi Zakirin şux qamətini əyib.

Şairin gənclik illəri döyüş meydanlarında, at belində keçib. Müharibənin məşəqqətləri mərd, qorxmaz xarakterini daha da möhkəmləndirib. 1830-cu illərin sonlarından başlayaraq təsərrüfatla məşğul olub. Ancaq bundan sonra da dünyası yalnız Qarabağla sərhədlənməyib. Böyük hörmət, nüfuz sahibi olan Zakir dövrünün Mirzə Fətəli Axundzadə, İsmayıl bəy Qurtqaşınlı, Baba bəy Şakir, Xurşidbanu Natəvan kimi tanınmış ziyalıları, eləcə də gürcü knyazı İliko Orbeliani, Bakı general-qubernatoru Mixail Kolyubakinlə əlaqə saxlayıb, məktublaşıb.

Həyatı yeni axarla davam edib. İlin yay fəslini Şuşada, qalan fəsilləri isə Xurşidbanu Natəvanın atası Mehdiqulu xanın ona bağışladığı, iyirmi evdən ibarət, illik gəliri 450 manata yaxın olan Xındırıstan kəndində keçirib.

İstedadlı şair, maraqlı həmsöhbət, xeyirxah insan kimi tanınan Zakir heç vaxt ədalətsizliyi, insafsızlığı qəbul etməyib, çəkinmədən hər kəsin səhvini üzünə deyib. Satirik şeirlərində, həcvlərində tənqidlərində də şair səmimi, dürüst olub. "Vilayətin məğşuşluğu haqqında" dostu Mirzə Fətəliyə yazıb:

Xəbər alsan bu vilanın əhvalın, -
Bir özgədir keyfiyyəti-Qarabağ.
Həqdi, bundan əqdəm görübsən sən də.
Hanı o qaidə, o qanun səyaq?

...Həddən aşıb büxlü həsəd, şərarət.
Yoldaş yoldaşına eylər xəyanət,
Alimdə əməl yox, bəydə ədalət.
İşlərimiz olub saf gərdən-bucaq.

Qasım bəy Zakirin rəiyyətin dərdini çəkməsi, onlara müəyyən məsələlərdə məsləhətlər verib ayıq salması yerli bəyləri hiddətləndirmişdi. Üstəlik, onların çoxunu Zakir satirik tənqidinin hədəfinə çevirmişdi. Qarabağın bəylərindən olan, həm də şairlik edən Cəfərqulu xan Nəva, Şuşa qazisi Mirzə Əbülqasim, yerli çar hakimi Konstantin Tarxan-Mouravov da Zakirin qəddar düşmənlərindən idilər. Onlar şairi dövlət nəzərində etibardan salmaq, həbs etdirmək üçün fürsət axtarıblar. Düşmənləri üçün bəhanə tapmaq isə çətin olmayıb. Zakirin qardaşı oğlu Rüstəm bəy gecə işdən qayıdarkən günahsız yerə həbs olunaraq öldürülüb. Rüstəm bəyin qardaşı Behbud bəy yerli çar məmurlarından intiqam almağa and içib və çar hökumətindən qaçaq düşüb.

Behbud bəyin çar məmurlarını və polis işçilərini təqib etməsini, bəzilərini öldürməsini bəhanə edən düşmənləri bu məsələdə Zakiri günahlandırıblar. Şuşa vilayətinin rəisi Tarxan-Mouravov 1849-cu ilin oktyabrında böyük dəstə ilə Xındırıstana basqın edib. Kəndliləri soyub-talayıblar.

Ailəsi ilə birlikdə həbs edilən qoca şairlə kobud davranıb, ona əziyyətlər veriblər. O vaxt Zaqafqaziya mülki idarə rəisi Qafqaz canişininə raportunda yazıb: "Altmış yaşlı Qasım bəy Əli bəy oğlu ciddi polis nəzarəti altında saxlanılmaq şərtilə Bakıya sürgün olunsun, ailəsi isə onunla birlikdə oraya getməyə məcbur edilməsin; iyirmi üç yaşlı Nəcəfqulu bəy, iyirmi yaşlı qohumu İsgəndər bəy Əli bəy oğlu, hərəsi təklikdə üç il müddətinə Rusiyanın daxili vilayətlərinə sürgün edilsinlər; həm də sürgün xərcləri onların öz hesabına olmalıdır. Behbudun anası və səkkiz yaşlı kiçik qardaşı Mustafa yaşadıqları yerdə qalsınlar".

Behbud bəy həbsxanada vəhşicəsinə öldürülür. Onun meyitini şairin qızı Nənəş xanım yaxın adamları vasitəsilə qaladan oğurlayaraq dəfn edir.

Şair həbsxanadan hökumət dairələrinə dəfələrlə məktubla müraciət edərək qanunsuz tutulduğunu bildirib. Ancaq şikayətlərinə ədalətli cavab verilməyib. O, bir ilədək Şuşa həbsxanasında saxlanılıb. Sonra mühakimə olunmadan Bakıya sürgünə göndərilib. Oğlu Nəcəfqulu bəylə qardaşı oğlu İsgəndər bəyi isə Tiflisə aparıblar. Oradan əvvəl Voronejə, sonra Kaluqaya sürgün ediblər. Şairin digər ailə üzvləri Şuşada qalıblar.

Bakıda Zakir dövlət idarələrində çalışan dostlarına məktubunda qanunsuz həbs olunduğunu yazıb. O zaman Tiflisdə Canişinlik idarəsində işləyən Mirzə Fətəli Axundzadə, İsmayıl bəy Qutqaşınlı, Bakı qubernatoru Mixail Kolyubakin, gürcü knyazı İliko Orbeliani Zakirin sürgündən azad olmasına səy göstəriblər. Onlar bir neçə ay sonra şairin Şuşaya dönməsinə nail olublar. Oğlu və qardaşı oğlu isə üç il Rusiyada sürgündə qalıblar.

Zakirə Şuşada da azad yaşamağa imkan verməyiblər. O, ömrünün sonunadək polis nəzarətində olub, maddi ehtiyac və çətinliklər içərisində güzəran keçirib. Qarabağa qayıtdıqdan sonra çar hökuməti ona təqaüd ayırıb. Amma 1857-ci ildə, ilk təqaüd pulu Şuşaya çatanda Qasım bəy Zakir artıq vəfat etmişdi. Şəhərin Mirzə Həsən qəbiristanlığında dəfn edilən şairdən çoxlu xoş söz-söhbət və ölməz əsərlər qalıb. XIX əsr realist Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Zakirin ədəbi irsi xalqımızın mədəniyyət xəzinəsində özünəməxsus yer tutur. Nazirlər Kabinetinin 7 may 2019-cu il tarixli qərarı ilə Qasım bəy Zakir Azərbaycan Respublikasında əsərləri dövlət varidatı elan edilən müəlliflərin siyahısına salınır.

Zöhrə FƏRƏCOVA,
"Azərbaycan"

Azərbaycan.- 2021.- 24 avqust.- S.7.